

**Лексико-семантична група «вік людини» у бойківських говірках
(на матеріалі «Словника бойківських говірок»
М. Й. Онишкевича)**

Гурова О. М. Лексико-семантическая группа «возраст человека» в бойковских говорах (на материале «Словника бойківських говірок» М. Й. Онишкевича). В статье на материале бойковских говоров рассматриваются лексические единицы, обозначающие возраст человека. Акцентируется внимание на важности взятия диалектного материала для освещения данной темы. Выявляются и описываются названия для обозначения возрастных характеристик человека. Определена семантика отдельных номинаций, особенности их происхождения и грамматические признаки.
Ключевые слова: семантика, словообразование, лексико-семантическая группа, диалектная лексика, коннотативность.

Гурова О. М. Лексико-семантична група «вік людини» у бойківських говірках (на матеріалі «Словника бойківських говірок» М.Й. Онишкевича). У статті на матеріалі бойківських говірок розглянуто лексичні одиниці на позначення віку людини. Наголошено на важливості залучення діалектного матеріалу для висвітлення означеної теми. Виявлено й описано назви на позначення вікових характеристик людини. З'ясовано семантику окремих номінацій, особливості їх походження та граматичні ознаки.
Ключові слова: семантика, словотвір, лексико-семантична група, діалектна лексика, коннотативність.

Gurova O. M. Lexico-semantic group «the person's age» in the proverbs of Boykivshina (on the material of «Dictionary of Boykivskih proverbs» by M.I. Onishkevich). The article deals with the lexical units describing person's age based on the material of the proverbs of Boykivshina. The article emphasizes on the importance of involving dialect materials to reveal the topic; defines and describes the names denoting person's age characteristics; clarifies the semantics of certain nominations, peculiarities of their origin and grammar characteristics.
Key words: semantics, word-formation, lexico-semantic group, dialect lexics, connotativeness.

Для спеціального вивчення складу і структури лексико-семантичної групи (далі – ЛСГ) «вік людини», визначення особливостей номінацій на позначення різних вікових станів людини, з'ясування принципів диференціації біологічного часу важливим є звернення не тільки до наддіалектної, але й до діалектної лексики української мови. Діалектна лексика містить надзвичайно виразні,

промовисті мовні факти, що відображають національну специфіку вікових характеристик людини, детальну класифікацію окремих вікових етапів людини. Особливо цінною з цього погляду є лексика південно-західних діалектів.

Предметом аналізу є лексичні одиниці на позначення віку людини у бойківських говірках, вилучені із «Словника бойківських гові-

рок» М.Й. Онишкевича. Усього до аналізу залучено понад 100 номінацій. Зацікавлення мовним матеріалом саме цієї групи українських говорів пояснюється зокрема ще й тим, що «в говірках Бойківщини збереглося ще багато слів, на сьогодні властивих лише їм, серед них і глибоких архаїзмів...» [1:44].

Матеріали аналізованого словника – діалектні слова з численних говірок північного прикарпатського регіону – комплектувалися «на основі записів діалектологічних експедицій, проведених автором чи під його керівництвом, та на базі різноманітних діалектологічних словників, починаючи з лексикографічних праць 30-х років XIX ст.» [1:3].

Завдання статті полягають у тому, щоб виявити особливості номінації віку людини у бойківських говірках, схарактеризувати семантику окремих назв, визначити джерела формування відповідної лексики. Відзначимо, що окремі номінації, які належать до аналізованої ЛСГ «вік людини» і представлені у лексичному складі кількох слов'янських мов (дитина, парубок, дівчина, чоловік, дід, баба та інші), вже розглядали вітчизняні та зарубіжні дослідники (О. Трубачов, М. Шанський, І. Голуб, Ф. Славський, С. Младенов, В. Махек, О. Гавлова, В. Скляренко, М. Кочерган, О. Литвинова та інші). Увага мовознавців була зосереджена головним чином на походженні окремих номінацій, визначенні їхніх етимологічних значень. Інші питання, що стосуються історичного розвитку аналізованої ЛСГ, виявлення шляхів її формування та збереження архаїчного і появи нового, ще не стали предметом спеціального аналізу.

Склад лексико-семантичної групи «вік людини» умовно можна поділити на три підгрупи, до кожної з яких належать лексеми на позначення відповідно дитинства, зрілості та старості людини. Кожна з цих підгруп внутрішньо неоднорідна. Крім того, необхідно відзначити наявність номінацій, які не можна однозначно віднести до будь-якої підгрупи, оскільки вони мають дифузну семантику. Найчисленнішою серед аналізованих є підгрупа на позначення дитини: *мулявиця, карамха, нюнька, нюнечка, кістка, костка, дробина, дитинча, дітя, діятко, дітвак, дітвача, дітвачок, дітинка, дітинойка, дітиночка, дітище, діти, дітина, дитє, дитя, дитятейко, дитятонько, дикє, дикєтко, дикєточко, голопуна, бахур, шкільник, школяр, чківник, телембисик, хлопчийко, хлоп'я, чадо, цмайлик, повгарь, цовгарь*.

Діалектний матеріал «Словника бойківських говірок» свідчить про те, що у традиційній народній культурі називання дітей ча-

сто здійснювалося не тільки шляхом указівки на здатність дитини виконувати певну роботу, але й за відмінними особливостями в певний період одягатися, ходити, розмовляти тощо. З цього погляду важливою видається деталізація вікових періодів і називання дитини перших років її життя за різними ознаками: *дробина* – малі діти, *мулявиця* – купа дітей, *карамха* – дрібні діти, *голопуна* – мала дитина, *телембисик* – карапуз, *цмайлик* – немовля, *повгарь* – хлоп'я, *цовгарь* – «мізерний» хлопчина.

До характерних особливостей лексики що входить до складу аналізованої підгрупи, належить наявність численних словотвірних та фонетичних варіантів: *дитинча, дітя, діятко, дітвак, дітвача, дітвачок, дітинка, дітинойка, дітиночка, дітище, діти, дітина, дитє, дитя, дитятейко, дитятонько, дикє, дикєтко, дикєточко*.

Окремі з назв, представлені у бойківських говірках із загальним значенням «дитина/діти», відзначаються надзвичайною історичною тяглістю. До них, окрім номінацій *дітя, діти, дитє, дитя, дикє*, належать *кістка, чадо, телембисик, нюнька*.

Пізнішими за часом виникнення є назви дитини, яка ходить до школи і не досягла повноліття: *шкільник, школяр, чківник*.

Номінації на позначення дівчини та парубка за формальними ознаками можна віднести до лексико-семантичної підгрупи «дитинство»). Однак, з огляду на особливості їхньої семантики, такі номінації ми виділяємо в окрему підгрупу, що позначає перехідний віковий період. Особливості виникнення номінацій, що позначають перехідний період між дитинством і зрілістю, головним чином зумовлюються екстралінгвальними чинниками, в основі яких лежить указівка зокрема на стать особи її оцінна характеристика. З цього погляду виділяються діалектні назви на позначення хлопця (*пашак, пашака, парібок, молодик, женюх, джус, гинтай, ховишень, хлопець, хлопчище, фатів, молодиць, легінь, легінець, реб'я, пуравець*) та дівчини (*мругавчина, панна, кісаса, дівчук, дівойка, дівчениця, дівчатойка, дівча, дівочка, дівка, посестра, фрасрочка*).

Очевидно вплив екстралінгвальних чинників, пов'язаних із зміною статусу дитини у сім'ї та суспільстві, її дорослішанням, приводить до зміни оцінних лексем і появи більшої кількості номінацій із негативною характеристикою. Прикметно, що стосується це передусім оцінок хлопця: *пашак (пашака)* – молодий загонистий парубок, *гинтай* – 1. па-

рубок; 2. ледар, хлопчище – зневажл. хлопець, *фатів* – парубок (з уг. мови *fattyu* – позашлюбний син), *пуравець* – смаркач, молода недосвідчена людина.

Із словотвірного погляду номінації, що вживаються на позначення хлопця, різні за своїми твірними основами. Як приклад можемо навести: *пашак, парібок, молодик, жєнюх, джус, гинтяй, ховишень, хлопець, фатів, легінь, реб'я, пуравець*.

Серед назв на позначення молодої дівчини в бойківських говірках є лексеми, що вживаються тільки у звертанні: *сестра, сестричка*. У Словнику української мови (в 11 т.) одне із значень слова *сестра* – це «ласкаве звертання до сторонньої особи жіночої статі (переважно одного віку з тим, хто звертається)» [13:150–151]. Можна припустити, що така форма могла використовуватись не тільки у звертаннях серед молодих дівчат, але й серед жіночих осіб зрілого віку. Звертаючись до чоловіка і до хлопця, бойки використовують лексему *хло*, утворену шляхом усічення частини слова *хлопче*.

Менш численною є група на позначення зрілої людини. Ця група вирізняється характерною особливістю: жодна номінація не вживається в переносному значенні або з відтінками негативної оцінки. Ця група представлена назвами: лексеми із значенням «чоловік» (*чоловік, мущина, челядин, челядник, челядина, хлоп, мужейко*); лексеми із значенням «жінка» (*жінка, женчина, жона*).

На матеріалі говірок можна простежити розвиток семантики питомих українських лексем. Так, наприклад, у бойківських говірках та українських говірках Румунії наявна синтагма *жони і люди*, що свідчить про збереження давньої локальної семантики лексем *жони* – «жінки», *люди* – «чоловіки».

За сімейним статусом людини можемо виділити окрему групу номінацій, яку складають лексеми на позначення «старої дівки»: *зьміток, івуня, сивуля*.

Номінації на позначення лексико-семантичної підгрупи «старість» мають переважно експресивно-оцінний характер. Для називання старої людини чоловічої статі використовуються лексеми: *дід, дідо, тідо, стариць, старух, дідусийко, дідух, стариун*. На позначення старої особи жіночої статі маємо: *баба, репетюха, бабина, стариунка, кривуля, стариця, трупця, чирип*. Слід наголосити на негативній характеристиці старої жінки, про що свідчить поміта *зневажл.*, що використовується у словникових статтях із заголовними словами (*стариунка, кривуля, сивуля, івуня, трупця, чирип*). У «Словнику бойківських говірок» на позначення старої людини також вживається лексема *хаб, хаб'я* з переносним зневажливим значенням.

До аналізованої лексико-семантичної групи належать лексеми, запозичені з польської (*мругавчина, панна, фрасрочка, кобіта, кметця, бахур, хаб, карамха*), турецької (*пашак*), угорської (*кісаса, фатів, шкільник, повгарь, цовгарь*), словацької (*цмайлик*) мов.

Склад лексико-семантичної групи «вік людини» у говірках Бойківщини свідчить про поповнення цієї групи за рахунок запозичень та виникнення нових номінацій на українському мовно-діалектному ґрунті. При цьому спостерігається зміна характеру мотивації, визначення мотиваційної ознаки, що лежить в основі формування лексичного значення відповідних номінацій. Важливе місце серед назв на позначення «віку людини» належить метафоричній лексиці. Аналізована діалектна лексика бойківських говірок містить архаїчні назви.

Література

1. Бойківщина : Історико-етнографічне дослідження / [ред. кол. : Ю. Г. Гошко та ін.] — К. : Наук. думка, 1983. — 304 с.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. — К. : Вища школа, 1980. — 246 с.
3. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [ред. кол. : О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Г. Коломієць, О. Б. Ткаченко]. — Т. 2. — К. : Наук. думка, 1985. — 702 с.
4. Етимологічний словник української мови у 7 т. / [ред. кол. : О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Г. Коломієць, О. Б. Ткаченко]. — Т. 4. — К. : Наук. думка, 2003. — 656 с.
5. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. — [2-е вид., переробл.]. — К. : Рад. школа, 1966. — 308 с.
6. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / АН УРСР : Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; (відп. ред. П. Ю. Грищенко) / Матвіяс І. Г. — К. : Наук. думка, 1990. — 168 с.
7. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / [ред. кол. : Г. М. Гнатюк, П. Ю. Грищенко, І. Г. Матвіяс (відп. ред.) та ін.]. — Ч. 1. : А–Н. — К. : Наук. думка, 1984. — 496 с.
8. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / [ред. кол. : Г. М. Гнатюк, П. Ю. Грищенко, І. Г. Матвіяс (відп. ред.) та ін.]. — Ч. 2. : О–Я. — К. : Наук. думка, 1984. — 516 с.

9. Павлюк М. Українські говори Румунії / М. Павлюк, І. Бобчук; [рец. проф. П. Грищенко, к. філол. н. Н. Хобзей]. — Едмонтон; Львів; Нью-Йорк; Торонто : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. — 784 с.

10. Словник української мови в 11 т. / [ред. кол. : акад. АН УРСР І. Білодід (голова), к. філол. н. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк та ін.]. — Т. I. — К. : Наук. думка, 1970. — 800 с.

11. Словник української мови в 11 т. / [ред. кол. : акад. АН УРСР І. Білодід (голова), к. філол. н. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк та ін.]. — Т. IV. — К. : Наук. думка, 1973. — 840 с.

12. Словник української мови в 11 т. / [ред. кол. : акад. АН УРСР І. Білодід (голова), к. філол. н. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк та ін.]. — Т. VI. — К. : Наук. думка, 1975. — 832 с.

13. Словник української мови в 11 т. / [ред. кол. : акад. АН УРСР І. Білодід (голова), к. філол. н. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк та ін.]. — Т. IX. — К. : Наук. думка, 1978. — 916 с.

14. Словник української мови в 11 т. / [ред. кол. : акад. АН УРСР І. Білодід (голова), к. філол. н. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк та ін.]. — Т. XI. — К. : Наук. думка, 1980. — 700 с.